

**Творчість Шевченка в поетичному освоєнні
та публіцистично-літературознавчому осмисленні
Євгена Маланюка**

Пошану до Тараса Шевченка Євген Маланюк виніс іще з отчого дому: «мавши яких 13-14 літ», дістав із батькових рук празьке видання «Кобзаря» 1876 року¹. Мабуть, про це видання йдеться у вірші «Липень» (1931) – згадці-сповіді про те, як вмирала мати, хвора на сухоти (1913), – тут цілий фрагмент побудовано на аплікації з Шевченкової поезії: «На столику лежав “Кобзар” розкритий, / Де саме “шелестить пожовкле листя”». У «Кобзарі» ця авторемінісцентна фраза трапляється у «Гайдамаках» (початок розділу «Гонта в Умані»), «Невольнику», але судячи з настроєвості «Липня» і з того факту, що фраза «шелестить пожовкле листя» відразу кинулася в вічі синові, можна припустити, що «Кобзар», найправдоподібніше, був розкритий на сторінці, де видрукувано медитацію «Минають дні, минають ночі...»: «Минає літо, шелестить / Пожовкле листя, гаснуть очі, / Заснули думи, серце спить, / І все заснуло, і не знаю, / Чи я живу, чи доживаю <...>».

Якусь книжку «про Шевченка» (певно, «Szewczenko i Polacu» Павла Зайцева, видану у Варшаві 1934 року) Маланюк вибрав того-таки року для подарунка словацькому студентові, пізніше професорові-літературознавцю Дж. (Йозефові) Кіршбавмові і, «як дитина», зрадів, коли той опублікував згодом у «поважному» словацькому журналі «Елан» свою статтю про Шевченка. Така реакція Маланюка дала Кіршбавмові підстави для висновку, що його колега «гаряче любив» «свою культуру, і свого, мабуть, улюбленого поета»².

Шевченко у Маланюковій поезії. Маланюк – певною мірою поет алюзій та ремінісценцій, не раз він вдавався навіть до прямих цитат – епіграфів та аплікацій. За психологією творчості був схильний до засвоєння та свідомого й підсвідомого обігрування чужих образів і мотивів. Його поетичний інтертекст виростав частково з Шевченкової поезії, яку він знав ледь чи не напам'ять. З неї дібрано епіграфи до третього вірша чотирилисника «Убійникам» (1928), у другому вірші якого про Шевченка мовлено як про жертву Російської імперії, до двох різних віршів під

¹ Маланюк Є. Уривок із життєпису // Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 2. – С. 477; далі: КС, римська цифра – том, арабська – сторінка.

² Кіршбавм Дж. Євген Маланюк, яким я його знав // Маланюк Є. Земна Мадонна. – Братислава; Пряшів; Лондон, 1991. – С. 347–348.

однаковою назвою «Молитва» («Воркував голубий Йордан...», 1927; «Вчини мене бичем Твоїм...», 1933), до віршів циклу «Міста, де минали дні» (1923, 1929, 1930, 1932, 1933). У вірші «Вже пімщено забріханість і зраду...» (1941) є натяк на гіпотезу про перебування молодого Шевченка у Варшаві: «Шукаючи Шевченків слід крилатий». Це припущення Маланюк вичитав зі статті Василя Щурата «Варшавський учитель Шевченка», вміщеної у його книжці «Літературні начерки» (Л., 1913), на яку покликався у статті «Шевченко і Гоголь», а також зі згаданої книжки П. Зайцева «Szewczenko i Polacy». Поставивши епіграфом Шевченкові слова «Нема навіть кругом тебе / Великого Бога» (з першої редакції «Лічу в неволі дні і ночі...», написаної на засланні у далекому Оренбурзі), Маланюк у віршах «В цім небі Бога немає...» та «В цім закалюжнім Вавилоні...» (обидва 1958) виразив мотив відсутности Бога на чужому небі й у чужому заокеанському світі (в іншому подібному вірші того самого року, але без епіграфа, – «Молитва», що починається словами «За олов'яними важкими небесами / Немає Бога», мотив відсутности Бога на небі й на грішній землі набув усесвітніх масштабів).

Символічні образи «Прометеїв дух Тараса», «Шевченкова сурма» підсилюють енергетику віршів «Невичерпальність» (орієнтовно 1825), «Друге посланіє» (1944). Помордована чужинцями покірنا Україна то асоціюється з «покриткою Катериною» («В ті розжеврені, хижі години...», 1929), то ставиться навіть нижче за неї, як блудниця: «Ні, не покритка Катерина – / Даремно плакав Тарас – / Ти – масна монгольська перина, / Повіє племен і рас!» («Ні, не покритка Катерина...», 1924). Асоціативний зв'язок із шевченківським образом дівчини прямо зазначено у вірші «“Східнячка”» (1944), який має прикінцеву помітку «Дівча з Донбасу»: «І стан, оспіваний Шевченком <...>».

Продовженням сатиричної та інвективної традицій Шевченка став, зокрема, «Сонет ганьби і гніву» (1921), у якому ремінісцентні образи й мотиви хоча значно й відбігають од тих, що містилися у текстах-донорах, усе ж зберігають упізнавані сліди зв'язку з ними. Початкові рядки про «тюхтія-хохла»: «Каліка виклятий – такий він і донині! / Сліпий кобзар – співа свій вічний жаль» – викликають згадки про трьох лірників-калік (сліпого, кривого та горбатого) з «Великого льоху» та українську матір як «сліпую каліку» в очах «просвіщених» дітей (послання «І мертвим, і живим...»). Інша Маланюкова інвектива на адресу «хохла»: «Зродив вождів – дрібну плебейську шваль / Вошивих душ, що бабраються в слині», – перегукується з відомою філіппікою з того ж послання: «Раби, подножки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани / Ясновельможні гетьмани».

Ремінісцентним є й поширений у Маланюковій поезії образ плуга – то як завойовницького походу чужинців («Проорало глибоким плугом, / Кров'ю сів новий сіяч» – «Псалми степу», III, 1923), то як символу історичної діяльності українських патріотів («Ще глибоким плугом історії / Перейде наш останній труд» – «Поможи мені, римський орле...», 1927), то, приземленіше, як метафори вибуху снарядів на землі («Нещадний плуг війни / Розорював поля» – «Моравські елегії», 3, 1936), то як вираження стихійного революційного зриву, громадянської війни (весна «П'яним плугом орала широкий простір, / Але в борозни падала кров» – «Листопад», 1933), то як утілення мирної хліборобської праці і такої ж ментальності (про чехів – мешканців «паннонського простору»: «І люди ті ж таки: чутливі, / Співучі, гарні й запальні... / Не їм у історичній зливі / Плуг перековувать в огні» – «Паннонські етюди», 1933). Цей образ сягає корінням не лише Тичининою плуга як втілення української революції (вірш і збірка «Плуг») та Кулішевої метафори національно-культурницької діяльності української інтелігенції (вірш «Забули ми»), а й Шевченкового вірша «Чигрине, Чигрине...», у якому плуг виступає алегорією поетичного слова, його сугестивної сили: «Може, викую я з його [слова. – Є. Н., О. Н.] / До старого плуга / Новий леміш і чересло. / І в тяжкі упруги... Може, зорю переліг той <...>».

Не раз повторені у Маланюка епітети «грішний рай» («Кармен і Беатріче», вірш 3, 1931; «Твоє осіннє тіло має чар...», 1959; «Літо», вірш 1, 1964), «Твій тихий рай» («Ісход II», 1944), «наш тихий рай» («Пролог», 1944) є ремінісценціями із Шевченкових висловів «молодий той грішний рай» («Ми заспівали, розійшлись...»), «маленький тихий рай» («Марія»). Услід за Шевченком Маланюк уподібнює «земний рай» до пекла: «Неможливого раю жадали / І горіли невірним вогнем, / А холодного пекла Валгала / Ось розкрилась над скінченим днем» («Неможливого раю жадали...», 1960). Інколи семантика «земного раю» набуває пейоративного забарвлення: «І рай земний – сліпа пустеля» («Людське», вірш 1, 1925). Українське національне буття сприймається амбівалентно: як «тихий рай» патріархальної ідилії в гармонії з природою та «чорний рай» соціальних конфліктів і національного розбрату: «Чи ж затаїш, чи збережеш Ти / На дні ярів, у галявах дібров / Твій тихий рай <...>?», «І довга путь ось стелиться в безкрай <...>, / Бо лиш вона веде в Твій чорний рай / З пустелі самоти і смерти» («Ісход II», 1944). Таке уподібнення / протиставлення сягає витокami Шевченкових рефлексій на кшталт «Ми в раї пекло розвели» («Якби ви знали, паничі...»). Звичайно, така образність народжувалася у Маланюковому поезієтворенні внаслідок логіки власних розмислів, але водночас у своїх свідомих, а то більше підсвідомих пошуках найадекватніших образів і тропів він спирався на здобутки улюбленого поета.

Інші ремінісценції з Шевченка: «*Небо невмите і заспане / З пір'ям холодних хмарок*» («Романтика», 1928), «*Під небом, від пожеж рудим, <...> / Дніпро та п'яний очерет...*» («Сонети про Орлика», вірш III, 1930) – пор.: «*І небо невмите, і заспані хвилі; / І понад берегом геть-геть, / Неначе п'яний, очерет / Без вітру гнеться*» («І небо невмите, і заспані хвилі...»). Шевченкове «небо невмите» перетворилося в Маланюка у складову частину оригінальної метафори «*Даремно сірий дощ полоще / Замурзані навіки дні...*» («Убійникам», вірш 2, 1928), яка символізує не тільки петербурзький клімат, а й ганебну, з Маланюкового погляду, історію петербурзької цивілізації.

У третьому вірші п'ятилиника «Свічадо моря», написаному 1937 року на Балтійському морі як образний відгук на Шевченкову звістку в листі до П. М. Корольова від 18 листопада 1842 р. про те, що, плывучи кораблем до Стокгольма, він скомпонував поему «Гамалія», з'явилися ремінісценції з морських поем Шевченка «Іван Підкова» та «Гамалія». Перша з них відгукнулася у Маланюковому вірші козацькою образністю та мотивом: у Шевченка – «*Козацькеє біле тіло, / В китайку повите*», у Маланюка – «*Козак кона скривавлений... Китайка / Вінчає чоло...*». Ремінісценція ж із «Гамалії» просто дивовижна. Шевченкова образність і семантика: «*Так море спиняло / (Любило завзятих чубатих слав'ян)*», «*козаки-сердеги*» «*в кайданах*», «*Ревуть, лютують вороги*», «*Темно всюди*», «*потягли, / Рвучи червоні гори-хвилі*» – у глибинах творчої підсвідомості Маланюка трансформувалися в епітетно-метафоричний блок: «*Варязький відгук скованим братам – / Встають чубаті хвилі Чорномор'я, / Ревуть у тьмі*». Складаючи власний вірш, Маланюк подумки, інтуїтивно линує до «Гамалії», точніше, до власної пам'яті про неї, унаслідок чого Шевченкові «чубаті слав'яни» перетворилися на «чубаті хвилі». У вірші балтійська та чорноморська стихії символічно зливаються у знаменному для Маланюка факті створення «Гамалії» – поеми про чорноморський похід козаків – під час подорожі Шевченка по розбурханому Балтійському морю: «*І от, під згубний гул грізнého моря, <...> / Музыка бурі родить Гамалію*». Маланюк ладен трактувати це як містико-символічний вияв варязького державотворчого впливу на українців. Таким чином, апелюючи до варязької традиції та Шевченкової поезії, він поетизував чорноморський вектор України.

Ремінісцентні епітети у словосполученнях і фразах «Сліпе над нами небо» («Життя», вірш 1, 1925), «Безока вишина» («Думи мої, думи...», вірш 2, 1931), «Небо знову безоке і зимне» («Інтермеццо», вірш 1, 1931), «безоке небо» («Три поезії», вірш II, 1948) з'явилися, найімовірніше, під впливом (можливо, неусвідомленим) Шевченкових нарікань у «Юродивому»: «*А ти, всевидящее око! / Чи ти дивилося звисока, / Як сотнями в кайдани гнали / В Сибір невольників святих, / Як мордовали,*

розпинали / І вішали?.. А ти не знало? / І ти дивилося на них / І не осліпло! Око, око! / Не дуже бачиш ти глибоко!»

Прикметною є свідомо антитетична ремінісценція у другому вірші циклу «З літопису»: «І між руїн / Добро беззахисне зникає, / І мати гине, й гине син» (нап. у березні 1844). На протигагу Шевченковому оптимістичному «А буде син, і буде мати» («І Архімед, і Галілей...») Маланюкова антитеза виникла під час воєнного лихоліття, коли тоталітарні наддержави мордували Україну та Польщу.

Деколи в Маланюковій поезії трапляються аплікації з Шевченкової, як-от умонтування заклик «Вставайте! Кайдани порвіте!» в «Уривок з поеми» (не пізніше 1925) чи інкрустація початкового рядка «Народилися *во врем'я люте*» у вірші без назви (1926) – пор.: «Свою Україну любіть <...>... / Во врем'я люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть» («Чи ми ще зійдемося знову?..»). Трагічну актуальність Шевченкового пророцтва з вірша «Мені однаково, чи буду...» підкреслено прямою цитатою у «Посланії» (1925–1926): «Пишу по рóках сліз і крові, / Що напрокував пророк: / “Присплять лукаві і в огні / Її, окраденую, збудять”».

За допомогою аплікації Маланюк дав назву триптихові «Думи мої, думи...» (1931) (еліпсована форма початку Шевченкового вірша «Думи мої, думи мої...»). Триптих містить суголосні шевченківським філософські медитації про колобіг у природі, людських поколіннях, суспільних процесах, воскресіння національних героїв у нових поколіннях. Пізніше у виступі «До справжнього Шевченка» (1937) Маланюк зауважив, що автор «Великого льоху» та інших романтичних творів «якось по-античному свято, незломно вірить в її [матері-землі, України. – Є. Н., О. Н.] невичерпально-родючу, творчу силу, в незрадливий колобіг – оту античну циклічність – весни і осени, літа й зими» (КС, I, 64).

У вірші «І ранками на панщину йдучи...» (1964), вже у першому рядку якого є ремінісценція з Шевченкового «І виріс я на чужині...» («Німі на панщину ідуть»), ліричний герой своє глибинне бажання вирватися з одноманітного плину сірих буднів висловлює Шевченковим максималізмом і геростратизмом: «Безсонна засміється підсвідомість / І нагадає той Закон Огня, / Що про нього заповідав Відомий: / – “А коли ні, то проклинай / І світ запалити!”» (цитата з Шевченкової медитації «Минають дні, минають ночі...»).

В окремих віршах Маланюк влучно висловив ідейно-творчу та психологічно-портретну характеристику Шевченка.

Сонет «Шевченко» разом з іншим сонетом – «Куліш», який у збірці «Земля й залізо» вміщено відразу за ним, творять своєрідний диптих («Шевченко», на відміну від

попередніх віршів збірки, не датований, а «Куліш» датований, тож дата – «25.9.25» – стосується, правдоподібно, до обох сонетів). Цей сонетний диптих є поетичною ілюстрацією поділу мистецтва на діонісійське й аполлонівське. За Маланюком, Шевченко втілює діонісійський тип культури, а П. Куліш – аполлонівський. Перший сонет починається строфою, що становить антитезу до спрощеного (переважно народницького) розуміння Шевченка: «Не поет – бо це ж до болю мало, / Не трибун – бо це лиш рупор мас, / І вже менш за все – “Кобзар Тарас” / Він, ким зайнялось і запалало». Негативна алюзія до поширеної метафоричної назви Шевченка-поета («Кобзар Тарас») концептуальна: Маланюк рішуче протестував проти того, щоб назву першої книжечки Шевченка «Кобзар» поширювати на всю його поетичну спадщину і культивувати відповідну до цього іконографію, позаяк «дорога <...> Шевченка була від “Кобзаря” до національного поета, поета Нації» («Шевченкові метаморфози», 1956 – КС, II, 41). Поразка ж українських визвольних змагань після Другої світової війни змусила Маланюка з гіркотою заявити про зворотній шлях у сприйнятті Шевченка серед українського народу, який знову не спромігся вибороти самостійну державу: «в “Кобзар” вернувсь Тарас <...> / Тих, що могли пророкувать, – нема» («Не попрощалися і розійшлись...», 1947). Проте в ранішому вірші «Десятиліття» (1931) Маланюк сам назвав Шевченка «Кобзарем», зазначивши водночас, що чи не під його впливом став писати українські вірші: «Чи не тоді, коли ударив / Ножем свяченим в серце ти, / Землі безверхої Кобзарю, / Пломінний стороже мети!» (за іншою редакцією: «Землі залізної кобзарю»).

Друга – четверта строфи сонета «Шевченко» виражають концептуальний образ Шевченкової поезії як стихійного, п'яного («діонісійського») вияву життєвих порухів української душі в найширшому чуттєвому діапазоні: від нестримного, свавільного – аж кривавого – буяння (як природної реакції на вікове поневолення) до найніжніших жадань сімейної ідилії: «Скорше – бунт буйних майбутніх рас, / Полум'я, на котрім тьма розтала, / Вибух крові, що зарокотала / Карою за довгу ніч образ. / Лютий зір прозрілого раба, / Гонта, що синів свяченим ріже <...>. / А ось поруч – усміх, ласка, мати / І садок вишневий коло хати» (після алюзійного «усміх, ласка, мати» сонет завершується аплікацією з однойменного «казематського» вірша Шевченка). Роль Шевченка у відродженні українського народу Маланюк метафорично передає за допомогою асоціативного зближення зі своєю улюбленою семантикою вогню, палання, вибуху, крові, а також протиставних їм образів тьми і ночі.

Алюзійний до «Гайдамаків» образ «свяченого ножа» Маланюк уже опоетизував раніше у вірші «Сьогодні» (1923) як символ конче потрібної збройної боротьби проти

«хижацького Сходу». Пізніше цю алюзію в іншому значенні повторено у «Посланії»: Леонард Подгорський-Околув – «Поет, чий вірш – свячений ніж / В хижацьку душу міщанина». У «Скарзі» (1930) алюзії до Гоголевого «Тараса Бульби» і Шевченкових «Гайдамаків» допомагають авторові передати новий виток національного і навіть родинного розбрату серед українства: «Бульба знову розстрілює Андрія, / Гонта знову ріже – синів!»

Глибше зрозуміти диптих «Шевченко» – «Куліш» допомагають літературознавчі роздуми Маланюка про цих письменників, порівняння їх. Так, подивляючись Шевченкову цілісність, він вказував на «контрапунктичну гармонію Шевченкової духовости, в якій співжили найскрайніші і найрізніші складники психічної повноти», і висловлював захоплення цим: «Яка широчина чуттєвої скалі, яка ріжноманітність і яка в тій ріжноманітності суцільність!» («До Шевченкових роковин», 1947 – КС, II, 412). Згодом, щоправда, він уже не наполягав (і слушно) на гармонійності у формулі Шевченкового зображення людини:

«Людина Шевченка, справді, повна, багата внутрішнім змістом, “поліфонічна” і, коли вже не гармонічна, то “контрапунктична”.

Людина Шевченка – то величезний діяпазон <...>. Від “нордичного” Гамалії до майже “остійського” – “поставлю хату і кімнату”. Від “проклинати і світ запалити” – до “садка вишневого”. Від нещадного Гонти – до “нехай собі, а Бог поможе, то й так забудеться колись”...» («Нариси з історії нашої культури», 1954 – КС, II, 131).

Містку експресивно-метафоричну характеристику Шевченкової поезії: «Вибух крові, що зарокотала / Карою за довгу ніч образ», – Маланюк згодом ширше розкрив у статті «В пазурах раціоналізму: (До трагедії Франка)»:

«Головне, що кидається в вічі у Шевченка як явища, – це спонтанність, вулканічність, винятковість його походження: в цвинтарній понурій тиші “великого льоху” миколаївської Росії – раптом вибухає несподіваний Везувій. Сила імперського – російського тиску тільки збільшила енергію глибинних підземних сил тієї нації, що її так, здавалось, міцно було поховано. І Шевченко вибухнув як прояв цих стиснутих сил, як сума всіх національних напружень, як явище всієї соборної України.

Вибух виключає форму. Вулканічна лява клекоче і застигає безформно: ось що характеризує Шевченка як форму»; Шевченко – це «вогняний, розкуйовджений, страшний демон національного інстинкту»³.

За Маланюковою концепцією, нова українська література мала «двоєдине джерело» й двох фундаторів – Шевченка («яскрава детонація Гайдамаччини», «вибух

³ Студентський вісник [Прага]. – 1927. – № 5/6. – С. 2.

національного *підсвідомого*) і, «поруч», Куліша – «перше (в добі Відродження) напруження національного *інтелекту*». Саме вони сфокусували в собі й визначили дві такі різні й водночас невіддільні один від одного основні гілки її розвитку: «Мікель Анджельо й Леонардо да Вінчі українського Ренесансу, – типологізував він Шевченка й Куліша, – діонісійський й аполінський первні двоєдиного джерела, що в своїй двоєдності несло відвічно-трагедійну колізію творчості» (натяк на полеміку пізнього Куліша з Шевченком) [«Буряне поліття (1917–1927)», 1927 – КС, I, 12]. На думку раннього Маланюка (та сама стаття), ці два первні «на українським ґрунті виформувалися в своєрідні українські витвори: 1) *скитсько-еллінський* і 2) *варяго-римський*» (КС, I, 12–13), причому Шевченко виразив «скитсько-еллінський» бік української душі, для неї найхарактерніший, а Куліш, надто пізній, «задивлений у візію княжої державности» (КС, I, 224), – «варяго-римський».

Таке розрізнення можна прийняти хіба що з певними застереженнями, бо сам Маланюк пізніше в «Нарисах з історії нашої культури» (1954) приєднався до думки Юрія Русова про те, що «Шевченко синтезує в собі всі чотири основні расові первні нашого народу», тобто нордійський, динарський, середземноморський та остійський (КС, II, 130).

В аспектах розрізнення почуттєвого й раціонального, суцільно-повного й аналітичного Маланюк диференціював також Шевченка і Франка. У статті «В пазурах раціоналізму» він підкреслив, що «Шевченко і Франко, може, як ніхто інший, символізують собою два види розумів: <...> *синтетичний* і *дискурсивний*»⁴, а в есеї «Франко незнаний» (1956) ще раз повторив – у новій модифікації – «ту, – за його словами, – досить приблизну формулу, що її в днях молодости довелось знайти: коли Шевченко був у поезії явленням – майже демонічної – в своїм творчій діонісійстві – НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕМОЦІЇ (якої жар, до речі, так відчував і так подивляв Франко), то Іван Франко був явленням у ній НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ» (КС, I, 86). Уточнення про «досить приблизну формулу» застерігає від абсолютизації цього розрізнення, адже в багатогранній поезії Франка одне з чільних місць займає «лірична драма» «Зів'яле листя», за своєю суттю – символіко-декадентська.

Питання державницького спрямування Шевченкової поезії Маланюк розглядав у компаративістичному аспекті. Взавши з польського та російського літературознавства думку про міфотворчий характер поезії Міцкевича та Пушкіна і вказавши у віршованому «Посланії» (1925–1926) на виражені в них державотворчі міфи як на позитивні приклади, наслідками яких стали здобута Польщею незалежність і тривка

⁴ Студентський вісник. – 1927. – № 5/6. – С. 4.

російська державність («Як в нації вождя нема, / Тоді вожді її – поети: / Міцкевич, Пушкін не дарма / Творили вічні міти й мети <...>»), він висловив думку, що Шевченко нібито випадав із цього процесу, бо зупинився на півдорозі – запалив маси ідеєю політичної самостійності, але не надихнув їх на конструктивний державотворчий чин: «Шевченко лиш збудив хаос, / Що нерушимо спав над степом, – / Він не здійснив своїх погроз, / Він Гонта був, а не Мазепа».

Такий погляд на Шевченка лише як на співця Гайдамаччини (в царині політико-історіософської поезії) молодий Маланюк запозичив од пізнього Куліша, яким тоді захоплювався. Проте згодом Маланюк переглянув цю думку і дивився на поетичний світ Шевченка вже як на дивовижне поєднання хаосу й космосу (поетизацію стихії та ладу), з каяттям визнавав, що Шевченко «якось дивно сполучав у собі і Гонту, й Мазепу (соромлюся, що колись, в молодечім пориві, цього не добачив)» (стаття «Шлях до Шевченка» у празькому журналі⁵), обстоював погляд на Шевченка як «поета державного» («До Шевченкових роковин», 1947 – КС, II, 410). Так зрілий Маланюк замінив безперспективну щодо Шевченка дилему «або анархіст – або державник» на оптимальну синтетичну формулу «і анархіст, і державник».

У вірші «На тризні», написаному, згідно з авторською нотаткою, «В річницю Шевченкову. 1929 р.», експресивно змальовано особистісно-психологічний і громадянський портрет поета, причому Маланюк вдався до образної семантики, яку часто використовував сам (заліза, вогню, бурі), а також до протиставлення життя (у символічних образах весни й вогню) смерті:

І криця та, що в кремезній статурі
Завжди бриніла жадобою бурі,
І ті уста, що з них, як ураган,
Гримів і пік пророчний твій пеан,
І думи ті, що гострим лезом іді
Прокреслились гравюрою на міді,
І ярий дух, що повнив тіло вщертъ, –
Все це в віках, пропалюючи смерть,
Живе, горить, сумління нам тривожить,
Вирізьблюючи тварі – образ Божий.

⁵ Пробоєм. – 1942. – № 3. – С. 156.

В останньому двовірші («І віко трунне скинеш ти, і камінь / Затиснутими гнівно п'ястуками») Маланюк вербалізував міфологічний мотив воскресіння, виявний зокрема в романтичних поезіях Шевченка.

Спираючись на поетичний міфосвіт Шевченка та новітній історичний досвід, Маланюк створив власний поетичний міф України. Характерні ознаки його міфотворчості (поетичні пророцтва, зокрема автопророцтва)⁶ сягають джерелами не лише Старого й Нового Заповіту, а й Шевченкової поезії. У розбудові своїх символіко-історіософських візій Маланюк розвивав містичну історіософію «Великого льоху». Політико-історіософська сентенція: «Той Великий Льох / Ще вимагає трусів і вулканів, / Щоб обудити викляті скарби» («Побачення», 1967) – наповнюється сенсом лише у співвіднесенні зі змістом Шевченкової «містерії», її міфологем сну й пробудження, смерті й воскресіння.

Чорнобарвна, демонічна (інфернальна) й танатична образність Маланюкової поезії свідчить, що він мав містичну здатність відчувати, «прозирати» сили зла в людському естві, національному організмі, вітчизняній та світовій історії й у цьому був близький до Шевченка.

У житті й поезії Маланюк, властиво, повторив Шевченків шлях: роздвоюючись між громадянським та приватним, між покликанням пророка, апостола та жаданням сімейних утіх, він спочатку також оддавав перевагу громадянським цінностям, будучи готовий задля них пожертвувати особистим щастям, а наприкінці життя найбільше прагнув сімейного затишку і тужив за втраченим домашнім вогнищем (ішов від індивідуального авторського міфу України до міфу сім'ї). Вибравши «шлях Одісея», котрий після блукань повертається до сім'ї, Маланюк у США через «залізну завісу» не міг, однак, з'єднатися із дружиною та сином, що жили в Чехословаччині, і, врешті, як і Шевченко, залишався на самоті з Музою, себто поезією, у якій над міфотворчими побудовами та історіософськими ідеями також вивищуються екзистенційні роздуми.

Шевченко у Маланюковій критиці, публіцистиці та есеїстиці. Шевченкові Маланюк присвятив статті «Шевченко й Росія: (До проблеми перекладу)» (1927), «Шевченко і Гоголь» (1944), «Репліку» (першодрук під назвою «Шевченко і сучасність», 1929) – відгук на «черговий бунт» проти Шевченка в першій частині роману М. Хвильового «Вальдшнепи»; есеї «Mehr Licht!» (1928), «Два Шевченка» (1932), «Ранній Шевченко» (1933), «Три літа» (1935), «До справжнього Шевченка» (1937), «Шлях до Шевченка» (1942), «До Шевченкових роковин» (1947), «Шевченкові

⁶ Євген Маланюк // УСЕ для школи. Українська література: Програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести. 11 клас. – 2001. – Вип. 10 / Автори-упоряд. Є. Нахлік, О. Нахлік. – С. 30–36.

метаморфози» (1956), «Шевченко – живий» (1961); сторінки в «Нарисах з історії нашої культури» (1954); рецензії на «Кобзарь» російською мовою у перекладі Ф. Сологуба (1934) і – під назвою «Шевченко в житті» (1956) – на книжку П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка». Про Шевченка писав у студіях, «роздумах» «Буряне поліття (1917–1927)» (1927), «Українська література в світлі сучасности», «Петербург як літературно-історична тема» (1931), «Поезія і вірші» (1936), «Малоросійство» (1958), у вступному розділі «Гоголь у літературознавстві» до монографії «Гоголь» (1943), у принагідних записах, зібраних згодом під назвою «З нотатника». Більшість цих літературознавчих та публіцистичних текстів зібрано у двотомовій «Книзі спостережень», у якій перший том (Торонто, 1962) містить перший розділ, що називається «Від Кобзаря до Нації». Статті «Ранній Шевченко» і «Три літа» ввійшли як супровідні до другого (1934) і третього (1935) томів «Повного видання творів» Шевченка за редакцією П. Зайцева (Варшава; Львів. Перевидано в Чикаго, у видавництві М. Денисюка, Маланюкові статті вміщено в т. 1, 1959, т. 2, 1961).

Маланюк послідовно обстоював і застосовував «національний підхід до національного генія» («Ранній Шевченко» – КС, I, 37). Рецензуючи книжку П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» (Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1955), відзначив, що її автор був одним з небагатьох, хто вже в першому десятиріччі ХХ ст. поставив собі завдання «перейти від аматорсько-етнографічного підходу до Шевченка, його особистости та його спадщини – до підходу наукового і національного» (КС, II, 46).

Як ідеолог та публіцист, Маланюк неухильно творив свій образ «справжнього Шевченка» – «духового Мойсея нашої нації» («Репліка» – КС, I, 74), вивищеного над усіма поколіннями українських митців, «поета-апостола, поета – національного пророка», свідомого свого громадянського, національно-патріотичного покликання: «Поезія для нього – служення, національна (а не лише суспільна) функція <...>» («Ранній Шевченко» – КС, I, 40–41). У Маланюковій інтерпретації Шевченко – незламний борець за національне визволення, який еволюціонував до висот поета-державника: «соціально-кріпацька, сказати б, “клясова” свідомість Шевченка, зумовлена його походженням, переісточується, в міру духового його росту, в свідомість вищу й ширшу, в свідомість національно-державну», яка «знаходить напрочуд просту і в тій простоті та всенародності своїй геніяльну формулу: “В своїй хаті – своя правда, / І сила, і воля”» («Три літа» – КС, I, 46).

Шевченко уявлявся Маланюкові передусім «козаком» (КС, I, 66); «виразником духу Козаччини», «мілітантного і мілітарного духу “козацької шаблі”», коротше – Духу Нації («Нариси...» – КС, II, 133, 130). Тому-то в посланні «До Основ'яненка»

Маланюкові більш імпонував первісний – авторський – варіант тексту («Наш завзятий Головатий / Не вмере, не загине...»), а не «варіант Куліша» («Наша дума, наша пісня / Не вмере не загине...»), який, хоча й «був літературно влучніший, живіший і “ширший”, метафорично (“наша дума”) якби обіймаючи історичне козацтво і навіть містячи в собі елемент історичної “шаблі”», усе ж «відбирав образів Шевченка і барвистість, і виразність, і вістря, отже “актуальність”, динамічність і безпосередність» («З нотатника» – КС, II, 447–448). Натомість образ Антона Головатого – «останнього кошового останньої Січі, останнього сліду українського меча» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 67) – для Маланюка уособлював Національну Збройну Силу й символізував незнищенність серед українського народу військового духу козаччини («З нотатника» – КС, II, 447).

Шевченків же вислів «І без сокири // Аж зареве та загуде...» (з вірша «Бували війни й військові свари...») Маланюк у статті «До справжнього Шевченка» використав не для обговорення надії поета на революційне – але без застосування зброї – оновлення суспільства, а для демонстрації його свідомого відмежування від ідей М. Добролюбова та М. Чернишевського, які закликали Русь «к топору» (КС, I, 68–69).

Заперечуючи звинувачення Дмитром Карамазовим Шевченка («Вальдшнепи» М. Хвильового) в тому, що поет буцімто «навчив нас» «сентиментальничати» «покатеринячи» та бунтувати «по-гайдамачому» («Репліка» – КС, I, 73), Маланюк безпідставно стверджував, що «динамізм» «української революції» 1917–1920 «був даний Шевченком. Ту частину 40-мільйонного народу, що хопилася зброї, повела в бій його волею, його електризуюча поезія», її «сугестійна сила», «втілена в нескоротливих образах Гонти, Гамалії, Палія, Трясила» (КС, I, 79).

«Бунти проти Шевченка» П. Куліша, М. Драгоманова, М. Євшана, М. Хвильового і «різних футуристичних невігласів» Маланюк не підтримував, хоча знаходив певне виправдання П. Кулішеві та М. Хвильовому, бо «причини цих бунтів полягають не в поверховнім снобізмі й естетствуванні, а мають трагічне джерело одчаю й мук безсилля» – вибороти незалежність України («Репліка» – КС, I, 74, 80; «Шевченко – живий» – КС, I, 71). Водночас, за Маланюковим твердженням, «єдиним ліком, єдиним рятунком проти всіх, Хвильовим так гостро окреслених національних хворіб наших, є саме вогняна, вулканічна, страшна в своїм національнім демонізмі поезія Шевченка <...>» (КС, I, 80).

Маланюкове наголошення на Шевченковому гуманізмі також невіддільне від національних акцентів: у Маланюковому сприйнятті, постійний поетів заклик-

пересторога «Будьте люди!» означав, з одного боку, бути «людиною» (бо то «образ Божий»), а з другого – бути й народом, нацією, як «славні козацькі прадіди» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 66–67; «Нариси...» – КС, II, 130).

Чимало уваги Маланюк приділив драстичному питанню «Шевченко і Росія», котре трактував з урахуванням світоглядної еволюції поета. У статті «Три літа» наголосив, що в 1843–1845 рр. ставлення Шевченка до Росії «як державної конструкції» та до росіян «як господарів її» визначилося вже назавжди й буцім тому жодних ліберальних чи класових ілюзій щодо спільного з росіянами фронту боротьби проти царату Шевченко, якщо й мав їх замолоду, то після 1840 року вже не мав (такий упереджений висновок Маланюк нав'язував виходячи з недавнього історичного досвіду – національно-визвольної та громадянської війни в Україні 1917–1920 рр.). У цій статті відзначив, що Шевченко у «Сні» й «Кавказі», «як ніхто перед ним і після нього, розкриває механізм імперії і дає геніяльну аналізу психології російського імперіялізму <...>» (КС, I, 49–50).

У компаративістичній статті «Петербург як літературно-історична тема» (польська версія «St. Petersburg, Petrograd – Leningrad»: Pamiętnik Warszawski. – 1931. – Zesz. 4), порівнюючи підходи Пушкіна, Міцкевича й Шевченка, Маланюк зауважив, що в польського та українського поетів «у петербурзьких віршах бренть завсіди інша, аніж у росіян, нота – нота і р о н і і, погорди, зневажливости. У Шевченка навіть сарказм і карикатуризація, хоч його козацький темперамент не завше витримує в цьому стилі до кінця, і він звичайно перериває вірш нестримним прокльоном. У Міцкевіча навіть і ненависть, і гротеск мають монументальний характер» (КС, I, 379).

За одну з тих проблем, що їх треба поставити у шевченкознавстві «виразно і на повний зріст», Маланюк слушно вважав «проблему Шевченкової особистости» («До Шевченкових роковин» – КС, II, 410), але у трактуванні її не був вільний од певної ідеалізації «живого і не смертельного» поета («До справжнього Шевченка» – КС, I, 55). Він незмінно підносив Шевченка до рівня національного ідеалу, висловлювався про поета захоплено, патетично; підкреслюючи «його абсолютну понадчасову, понадісторичну вартість» («Шевченкові метаморфози» – КС, II, 39), вдавався до гіперболізації, як-от: «дотеперішня вершина нашої національної культури в якнайширшій значенні цього слова», «повна і довершена національна особистість» «здавалося б, фактично на цвинтарі нації» («До Шевченкових роковин» – КС, II, 411–412), рідкісний «в історії культури приклад органічного, суцільного зростання особистости й її світогляду – вверх» («Ранній Шевченко» – КС, I, 36); Шевченко «зцілив, скомасував [сконцентрував, польськ. – С. Н., О. Н.] і – Духом Нації натхнувши

– відродив і утвердив Українську Людину» («Нариси...» – КС, II, 132). Традиційно перебільшував Маланюк Шевченкову освіченість, ерудицію, «величезну лектуру» («Ранній Шевченко» – КС, I, 38; «Репліка» – КС, I, 76–77; «До Шевченкових роковин» – КС, II, 412).

Маланюк убачав у Шевченкові найнепримиреннішого борця проти комплексу малоросійства – «своєрідної форми національного гермафродитизму» (служіння двом культурам – своїй і чужій, але переважно чужій, панівній): «Потрібно було аж Шевченка, щоби той згубний первень, – наголошено про комплекс малоросійства у статті «Творчість і національність (До проблеми малоросизму в мистецтві)» (1935), – коли й не зрізати при корені, то, принаймні, розхитати й заламати <...>» (КС, II, 30). «Шевченко, – підкреслено в статті «Малоросійство», – перший вжив це слово [Малоросія. – *Є. Н., О. Н.*], за його часів ще зовсім необразливе <...>, саме як слово ганьби й погорди. “А на Україну не поїду, цур їй, там сама Малоросія”, – писав він в однім листі. Так Шевченко поставив діагнозу і сформулював національне каліцтво <...>» (КС, II, 243).

У рефераті «Українська література в світлі сучасности» (1930-ті рр.) Маланюк захоплено підтримав «геніально-пророчу формулу» П. Куліша⁷, з якою той виступив у статті «Чого стоїть Шевченко як поет народній» (відтоді як «Високо над нами підняв Шевченко поетичне світло своє – і стало видно по всій Україні <...>, всі в нас поділились на живих і на мертвих, та й довго ще ділитимуться»).

Маланюк не раз («Ранній Шевченко», «Три літа», «Українська література в світлі сучасности», «Гоголь у літературознавстві», «Шевченко і Гоголь», «Нариси з історії нашої культури», вірші «Убійники», «Друге посланіє») задумувався над долями «двох, – як писав, – великих синів нашого народу – Т. Шевченка і М. Гоголя» («Нариси...» – КС, II, 120), котрі стали «на тлі XIX ст. символічними постатями процесів, що відбуваються майже одночасно – в нації українській та в її літературі нової доби», в «душі українця» («Українська література в світлі сучасности»)⁸. За Маланюком, у Гоголя і Шевченка було почасти спільне й водночас відмінне соціальне походження: обидва – вихідці з козацької верстви, ще у XVIII ст. єдиної, та внаслідок імперських адміністративних заходів поступово розколеної на «українське дворянство», що в нових політичних умовах швидко дегенерувало (воно й породило Гоголя), і закріпачене «селянство», яке мало значний відсоток колишньої шляхти і в якому відбувався повільний процес регенерації Нації («Нариси...» – КС, II, 121–122). У зв'язку з цим

⁷ Маланюк Є. Повернення. – Л., 2005. – С. 278.

⁸ Там само. – С. 277, 279

різну роль у долі Гоголя і Шевченка відіграв Петербург. Свідомо потягнувшись – «від політично мертвої Батьківщини» – до цього міста, котре в свідомості людей його кола ще сприймалося як «столиця понаднаціональної імперії», «вимріяне “поприще” для <...> діяльності “на благо отечества”» («Ранній Шевченко» – КС, I, 33), Гоголь урешті-решт зазнав «формальної адаптації чужою літературою». Петербург же в долі Шевченка, завдяки «його “селянському” національному здоров’ю», навпаки, «стимулював та оформив його потужну національну суть» («Нариси...» – КС, II, 122). Якщо «задушений Росією Шевченко полишає по собі книгу невичерпаної глибини, вічний акумулятор його відроджуючої енергії – Евангелію життя», то «осипаний милостями й всеімперською славою, але спустошений національним самогубством Гоголь – кладе в основу російської літератури фатальну книгу зневіри, порожнечі й небуття – “Мертві душі”» («Українська література в світлі сучасності»)⁹. Шевченко уявлявся авторові «Нарисів...» «могутнім вибухом вулкану з його грізним і палючим полум’ям» (КС, II, 132), а Гоголь – «місяцем», що «або згущував тіні на й без того тінювих явищах нашого історичного життя, або освітлював їх, але світлом фантастично-чарівним, часто зловісним, якимсь демонічним і страшним» (II, 124), «холодним» (II, 132). А проте в темряві «Ночі Бездержавности» і Шевченко, й Гоголь, на думку Маланюка, «при всіх різницях і неспівмірностях своїх, залишалися орієнтаційними дороговказами і акумуляторами національного духа» (II, 123). При цьому «ціле чвертьстоліття нашої історії» (1917–1942) Маланюк називав «боренням Шевченка і Гоголя <...> в збірній свідомості нас самих. Перемагав Шевченко – і ми мали національну армію, державу, творчість. Перемагав Гоголь – і ми спадали в урвище темної, недоброї романтики його, в отаманство, в той чи інший “федералізм”, в духове й політичне безсилля моральної анархії <...>». А тому «денну, сонячну, “дажбожу” енергію Шевченка треба лише навчитися приймати», а «нічну <...> двоїстість й нечестиві еманції гоголізму треба уміти великою моральною напругою переборювати, перемагати, як всяку спокусу і всякий гріх» («Гоголь у літературознавстві»)¹⁰.

З «національної повнокровности» Шевченка Маланюк виводив творчий метод поета – «своєрідний романтизм», який можна б назвати, за його припущенням, «реалістичним», а ще точніше – «античним», «з якоюсь античною простотою» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 63–64), бо він «завжди проєктується на реальну Україну», її ландшафт, історію, долю народу, а тому є «живий і реальний». Тож і

⁹ Там само. – С. 278.

¹⁰ Там само. – С. 297, 299.

«сирітство-невільництво», поетичні пророцтва, «зведена дівчина» чи «материнство» у Шевченка ніколи «не мають характеру канонізованих у романтизмі мандрівних тем чи мандрівних героїв». Це завжди «конкретно-справжні, повнокровні постаті Яреми, Перебенді, Катерини...» Натомість байронізм «був чужий Шевченкові», хоча він оддав йому данину передусім у російських поемах («Ранній Шевченко» – КС, I, 39, 41–42).

На думку Маланюка (стаття «Ранній Шевченко»), І. Франко влучно назвав пору «Чигиринського Кобзаря» добою «романтичного націоналізму» Шевченка. У цій самій статті Маланюк зауважив, що Шевченка трудно віднести до якогось певного літературного напрямку (навіть обмежившись одним періодом його творчості), позаяк його романтизм, представлений творами «сентиментально-націоналістичними» (балади, «Катерина») та «романтично-національними» (решта текстів «Чигиринського Кобзаря»), то вибухає з інтонаційною силою «майже неромантичною», доходячи апогею в «пророчо-історіософічній патетизмі» доби «трьох літ», то трансформується у своєрідний «клясицизм» (ямбічна лірика) (КС, I, 40–42), то переплітається з реалізмом, навіть у, здавалося б, найромантичніших творах – наприклад, у «найбільш ніби містичній спробі» – містерії «Великий льох» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 64).

У статті «В пазурах раціоналізму» Маланюк чи не вперше висловив думку, що «Шевченко – явище, власне, метаісторичне»¹¹. Пізніше Григорій Грабович назвав однією з ознак Шевченкового історизму, міфологічного у своїй суті, «метаісторію» (увагу до «глибокого, істинного, нині здебільшого забутого, або спотвореного, або прихованого значення» минулого, тобто до «сакральної історії»)¹². Йдучи за Г. Грабовичем (а може, й Маланюком), Оксана Забужко теж говорить про Шевченка як «метаісторика» – і тому, що він, «з загарливістю сутого міфотворця», «не вагається коригувати “фізичну” історію “метафізичною”, мало клопочучись фактичною достеменністю», і тому, що він усвідомлює себе національним пророком¹³.

Маланюк дотримувався думки, що в Шевченковій свідомості та творчості відбувався «безупинний ріст». Цю ідею росту втілено в образній формулі «готичного зростання його геніяльної особистості» («Ранній Шевченко» – КС, I, 36, 37). Однак тезу про те, що теми й мотиви раннього періоду поет розкривав, поширював і поглиблював у дальшій творчості, недостатньо вмотивовано. Маланюк простежив лише мотив Перебенді (частково), лінію, пов'язану з ідеалізацією козацької України (від послання «До Основ'яненка» 1839 року до вірша «Бували війни й військовій сварі...»

¹¹ Студентський вісник [Прага]. – 1927. – № 5/6. – С. 4.

¹² Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К., 1991. – С. 49, 50.

¹³ Забужко О. С. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – К., 1997. – С. 106–107, 112.

1860 року), навів, як приклад, тільки один наскрізний образ «в м і т и п а н у в а т и», що «звучить як ляйтмотив від юнацьких коломийкових поем почавши й на пізній ямбічній ліриці скінчивши» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 56). Унаслідок поглибленого аналізу тем і мотивів Шевченкової поезії висновок, очевидно, не буде таким однозначним, як пропонував Маланюк. Показово, що й сам він у статті «Три літа» 1843–1845 роки назвав «найяскравішим періодом» державницького мислення Шевченка, «зенітом поетичної творчости національного генія» (КС, I, 46–47), а послання «І мертвим, і живим...» (1845) – «найповнішою ідеологічною синтезою цілої творчости Шевченка» (КС, I, 54).

Маланюк гостро засуджував тих, за його висловом, «панів і панків», які «нагвалт» робили з Шевченка «геніяльного мужика», лише «співця кріпацької недолі», «кобзаря, мало не до етнографізму спримітизованого», «мужицького бунтаря», «літературного Кармелюка» – серед них «перше місце» відводив він М. Драгоманову («До справжнього Шевченка» – КС, I, 56, 59). Народники і Драгоманов, на Маланюкову думку, «несвідомо для них самих і, певно, проти їх найліпших бажань, <...> повернули Шевченка н а з а д, від поета національного до поета с е л я н с ь к о г о, “мужицького”, як любили тоді говорити». Щоправда, в цьому, за визнанням Маланюка, було й позитивне – завдяки народникам Шевченко став «широко спопуляризований» у селянських масах: «Те, про що побожно мріяв емігрант Міцкевич (“сягнути під стріхи”), Шевченко осягнув цілком просто і органічно» («Шевченкові метаморфози» – КС, II, 41–42).

Попри критику на адресу Драгоманова, у Маланюкових есеях знаходимо перегуки з його думками, висловленими у статті «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879): протест проти перетворення Шевченкової поезії у «вельмишановну, але майже мертву реліквію» («До справжнього Шевченка» – КС, I, 60), а її творця – «у народницьку ікону з кожухом і шапкою» («Шевченкові метаморфози» – КС, II, 42); підкреслення нерозривного зв'язку Шевченкової долі з долею України; гадки про багатогранність Шевченкової особистості й творчості, про те, що «цитатами з Шевченка, як цитатами з Біблії, можна доводити “все”». Маланюк об'єктивно визнав, що кожна «ідеологія» чи «партія» у нас може відповідно дібраними цитатами з Шевченка з тріумфом проголошувати його «своїм» («Нариси...» – КС, II, 130).

Обізнаний з інтерпретацією Шевченкової «Марії» Дмитром Чижевським, Маланюк поділяв і розвивав його погляд на цю поему, насамперед в аспекті антропоцентризму, водночас поглиблюючи національно-історичний контекст її осмислення. Антропоцентричні та протестантські ідеї, поширені в Європі 30–40-х років ХІХ ст., Шевченко культивував «на українськiм ґрунті, на ґрунті питомого

українського релігійного антропоморфізму», завдяки чому вони дали «поетичний виквіт» у поемі «Марія» – «творі неймовірної висоти українського релігійного світогляду, творі незрівнянної тонкості мистецької правди, глибокого почуття і <...> прекрасної простоти» («Репліка» – КС, I, 76–77). Ця поема – «вершина релігійно-надхненого патосу української “віри благочестивої”» – насичена властивим українській душі «майже еллінським *антропоморфізмом*», тобто олюдненням Божества («Буряне поліття» – КС, I, 15), чим зумовлено виникнення притаманних «нашій релігійній свідомості» фольклорних образів на кшталт «Христос іде за плугом», а «Марія їсти приносить» («Нариси з історії нашої культури» – КС, II, 74).

«Шевченківську емоцію» Маланюк знаходив «в душах нового покоління», а «шевченківську тональність», «дух Шевченка», «вогненні неошевченківські єрем'яди» – у «повоєнній поезії», «творчості наймолодших поетів» М. Бажана, Ю. Липи, Н. Ливицької-Холодної, О. Ольжича, а також у прозі письменників-емігрантів А. Крижанівського, Л. Мосендза, У. Самчука («Українська література в світлі сучасности») ¹⁴.

У статті «Шевченко й Росія: (До проблеми перекладу)», написаній з приводу книжки О. Багрія «Т. Г. Шевченко в русских переводах» (Баку, 1925), Маланюк нещадно розкритикував російські переклади Шевченкової поезії (особливо І. Белоусова, а також І. Буніна, Л. Мея, О. Плещеева, М. Курочкина, М. Гербеля, М. Берга, П. Вейнберга, А. Колтоновського, М. Пушкарьова, М. Чмирьова, І. Сурикова, В. Крестовського, А. Корінфського, А. Чумаченко, С. Дрожжина та ін.), закинувши їм «рабське копіювання», буквалізм або, навпаки, вульгарне лексико-синтаксичне зросійщення, а до того ж спрощення віршової техніки, та й загалом трактування українського генія тільки як «народного поета», «малоросійського» О. Кольцова чи І. Нікітіна і протиставивши їм лише «виїмково вдалі переклади» М. Славинського та французький переклад «Косаря» Ф. Мазада. У цій статті Маланюк уперше опублікував почуту в авторському виконанні на еміграції 1926 року натуралістичну пародію Миколи Садовського на «примітивізацію» та «націоналізацію» «Садка вишневого коло хати» в російських перекладах. Принагідно засуджував шовіністичне ставлення до Шевченка з боку В. Белінського, ліберально-народницьке – з боку М. Некрасова, зневажливо відгукнувся про нібито «випадки сентиментального лицемірства і гуманістичного ханжества» з боку М. Добролюбова, І. Тургенева, Я. Полонського, піднісши натомість пророчі слова А. Григор'єва про «останнього Кобзаря і першого

¹⁴ Маланюк Є. Повернення. – С. 278, 281–282.

великого поета нової великої літератури»; викривав радянських фальсифікаторів Шевченка – І. Айзенштока та В. Коряка¹⁵.

Недосконалыми визнав Маланюк і російські переклади Ф. Сологуба (рецензія на «Кобзарь. Избранные стихотворения» у його відтворенні: Вістник. – 1934. – Кн. 11).

Шевченків вірш «Мені однаково, чи буду...» Маланюк використав як ілюстративний матеріал у полеміці, спрямованій проти «формальної методи в мистецтві» (В. Шкловський, Б. Томашевський, Б. Ейхенбаум, В. Жирмунський та ін.). Поетичний світ Шевченка, переконував він у статті «Поезія і вірші», треба «відчувати не формально, а безпосередньо-емоційно», як «дихання життя», «пульсацію живої ліричної хвилі», а для цього необхідно перейнятися її громадянською, національно-патріотичною наснагою, особистісними переживаннями поета (КС, I, 149–153). На відміну від Д. Чижевського, Маланюк відмовлявся бачити в експериментальному віршуванні В. Маяковського певні аналогії з поезикою Шевченка, гадаючи, що «Маяковський взяв це просто від московських ярмаркових вихвалювачів-рекламістів товарів, т. зв. райошників» («Південь і російська література», 1964 – КС, II, 57).

«<...> ми всі, – писав Маланюк 1956, – є коли не учасниками, то сучасниками» «драматичних перипетій боротьби за живого Шевченка». За Маланюковим окресленням, П. Куліш, О. Кониський, І. Франко, С. Смаль-Стоцький, Д. Донцов, Д. Чижевський, Д. Антонович, О. Дорошкевич «становлять етапи систематичного наближення живого Шевченка очам цілого нашого покоління (і поколінь наступних), етапи послідовного “відбронзовування” канонічної ікони “кобзаря Тараса”» («Шевченко в житті» – КС, II, 45, 46). У цьому ряді (хоча в ньому не вистачає принаймні М. Драгоманова і М. Євшана) стоїть також Маланюк, який, запозичивши саме поняття із польського літературознавства, де за міжвоєнних часів розгорнулася кампанія за “відбронзування” класиків, передусім Міцкевича, «відбронзовував» Шевченка досить тенденційно, деконструюючи його народницький образ, відкидаючи фальсифікований радянський і творячи свій, державницько-націоналістичний.

Шевченкознавчі статті й рецензії Маланюка наскрізь ідеологічні, суб’єктивні й тенденційні, написані на політичну злобу дня, більше публіцистичні, аніж дослідницькі. Водночас, крім виховно-патріотичного, націєтворчого сенсу, вони містять чимало цікавих, проникливих, неординарних спостережень та роздумів.

Анотація

Усебічно висвітлено рецепцію Шевченкового феномена в усій творчості українського поета, літературознавця і публіциста Євгена Маланюка (1897–1968). Докладно простежено

¹⁵ Маланюк Е. Шевченко й Росія: (До проблеми перекладу) // Літературно-науковий вістник. – 1927. – Т. 94. – Кн. 11. – С. 239–249.

поетичний інтертекст (епіграфи, згадки, символічні образи, аплікації, асоціативні зв'язки, ремінісценції, алюзії, мотиви, продовження сатиричної, інвективної, міфотворчої та екзистенційно-ліричної традицій), оригінальне розуміння Шевченка як “діонісійського” вияву української душі, створення віршованого портрета поета. Розкрито проблематику шевченкознавчих роздумів Маланюка (у спеціальних статтях, рецензіях, принагідно в інших працях): обґрунтування «національного підходу до національного генія» та відхилення “формальної методи”; роль і значення Шевченка для України, його боротьба проти комплексу малоросійства, ставлення до Росії; порівняння Шевченка з Гоголем, Міцкевичем і Пушкіним, творчий метод (поєднання романтизму з класицизмом і реалізмом); загадка Шевченкової особистості, “відбронзовування” канонічної ікони “кобзаря Тараса”, “бунти проти Шевченка”, полеміка з народниками і М. Драгомановим; шевченківські традиції в українській поезії ХХ ст.; російські переклади Шевченкових творів.

Література до статті Євген Нахлік й Оксани Нахлік

«Творчість Шевченка в поетичному освоєнні

та публіцистично-літературознавчому осмисленні Євгена Маланюка»

Тв.: Маланюк Е. Книга спостережень. Проза: У 2 т. – Торонто, 1962. – Т. 1; Торонто, 1966. – Т. 2; Маланюк Є. Поезії. – Л., 1992; Маланюк Є. До справжнього Т. Шевченка // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 2/3; Маланюк Є. Ранній Шевченко; Три літа; Шевченко – живий: Нариси історії нашої культури // Дивослово. – 1993. – № 3; Маланюк Є. Книга спостережень: Статті по літературу. – К., 1997; Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті. – К., 2001; Маланюк Є. Шевченко і Гоголь // Березіль. – 2001. – № 9/10; Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. – Л., 2005; Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). – К., 2008; Маланюк Є. Шлях до Шевченка. – Ужгород, 2008.

Літ.: Донцов Д. Шевченко і «Квадрига Вістника» львівського // Альманах «Гомону України». – Торонто, 1964; Рудницька М. Поет-герольд «Шевченкової України» // Український голос [Вінніпег]. – 1966. – 1 черв.; Романенчук Б. Євген Маланюк – «кривавих шляхів апостол» // Естафета: Журнал літератури, мистецтва, науки і критики. – Нью-Йорк; Торонто, 1970. – Січ. (Маланюк як продовжувач Шевченкових ідей); Міяковський В. Євген Маланюк – шевченкознавець: (На вступі про нашу велику втрату) // Міяковський В. Недруковане й забуте: Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя; Новітня українська література. – Нью-Йорк, 1984; Войчишин Ю. «Ярий крик і біль тужавий...»: Поетична особистість Євгена Маланюка. – К., 1993; Нахлік Є. Е. Маланюк про П. Куліша // Науковий збірник Українського Вільного Університету: Матеріали конф. «Народ, нація, держава: українське питання у європейському вимірі». Львів, трав. 1993 р. – Мюнхен; Л., 1995; Кравченко В. О.,

Шевченко В. Ф. До характеристики образу волі Є. Маланюком у поемах Т. Шевченка // Євген Маланюк: Література. Історіософія. Культурологія: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження Євгена Маланюка. 14–15 травня 1997: У 2 част. – Кіровоград, 1997. – Част. 2; Євген Маланюк // УСЕ для школи. Українська література: Програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести. 11 клас. – 2001. – Вип. 10 / Автори-упоряд. Є. Нахлік, О. Нахлік; *Полтавець М.* Легенда для поколінь: [Літературознавчі дослідження Є. Маланюка про Шевченка і Гоголя] // Демократична Україна. – 2002. – 7 берез.; *Куценко Л.* Dominus Маланюк: тло і постать. – К., 2002; *Нахлік Є.* Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Л., 2003; *Циховська Е.* Поезія Євгена Маланюка і Польща: компаративні аспекти. – Ніжин, 2006.